

Auteursrecht en onderwijs*

Het auteursrecht berust op een beginsel dat respect voor expressie van de geest tot uitdrukking brengt en het recht verdient het daarom al, kwetsbaar als het is, ontzien te worden.

Verborgten auteursrecht

Het doel van deze brochure is in zeer beknopte vorm enige duidelijkheid te bieden omtrent het auteursrecht, zodat auteurs en gebruikers zich minder terugtrekken in angstvallige zwijgzaamheid. Velen gaan het onderwerp uit de weg omdat zij er niet vertrouwd mee zijn en zij zich onzeker voelen. Dat is niet nodig en daarvoor is het bovendien te belangrijk.

Het dagelijks leven is doordrenkt met auteursrecht, al valt dat niet steeds direct op. Toch is met het kopen van een krant al auteursrecht gemoeid. Voor het luisteren naar de radio, kijken naar de televisie, het lezen van een boek, een film zien in de bioscoop, is een auteursrechtelijke afspraak gemaakt. Op grond van deze afspraak is in de meeste gevallen een vergoeding betaald. Ook door degene die een krant koopt (vergoeding verrekend in de aanschaf), een bioscoop bezoekt (vergoeding opgenomen in de prijs van het kaartje) of naar de televisie kijkt (vergoeding voldaan met kijk- en luisterbijdrage en betaling van het abonnement op de kabel).

Overall waar creativiteit in enige mate vorm heeft gekregen bestaat auteursrecht. Dat heeft soms verrassende consequenties. Op een zelfgeschreven briefje of op een zelfgemaakte foto rust óók auteursrecht. Hoe dagelijks het fenomeen blijkbaar is, het blijft tegelijk voor velen een duister gebied en om moeilijkheden uit de weg te gaan zwijgen zij er maar over, ook op momenten dat het verstandig is dat onderwerp aan te snijden. Auteursrecht betreft een regeling die met bepaalde motieven in het leven is geroepen. Het is een systeem dat niet alleen auteurs en hun uitgevers dient, maar juist ook het algemeen belang, in het bijzonder met betrekking tot informatievoorziening, ontwikkeling, onderwijs, cultuur en ontspanning.

Auteur

De voor de hand liggende vraag ‘waarom bestaat er auteursrecht?’ kan het duidelijkst beantwoord worden vanuit de positie van de auteur. Want wat de auteur doet als hij zijn werk openbaar maakt, is niet anders dan in goed vertrouwen dat werk uit handen geven. Wat er verder mee gebeurt, zou zonder het bestaan van het auteursrecht geheel buiten hem om gaan. Een muziekstuk kan op elke denkbare plaats worden uitgevoerd, een film kan in elke bioscoop ter wereld worden vertoond, een boek kan waar dan ook worden uitgegeven.

* Auteur van eerste versie 1993 was drs.W.F.F. Oppenoorth, Amsterdam († 1996). Tweede herziene druk, 1999, bewerkt door mr. M.J. Frequin.

Ook al gaat het de auteur niet in de eerste plaats om het behalen van financieel voordeel, hij heeft altijd een bepaald doel voor ogen. Dat doel bereikt hij met inspanning en zeker ook met emotionele betrokkenheid. De auteur van een schoolboek, die bewust didactische keuzen heeft gemaakt, vindt het essentieel dat hij in samenwerking met zijn uitgever tot een eindresultaat komt dat nauwkeurig bij zijn opzet aansluit.

Om de auteur in staat te stellen zicht te houden op het werk en op de vorm waarin het beschikbaar komt, en er tevens zelf enig voordeel van te kunnen hebben, is hij door de wet in een juridische positie gebracht die hem de mogelijkheid daartoe verleent. Door de overeenkomst die hij met de uitgever heeft gesloten wordt ook deze beschermd zodat het risico van het uitgeven binnen redelijke grenzen blijft.

Algemeen belang

Op iedere min of meer creatieve uiting rust auteursrecht. Degene van wie de uiting afkomstig is, is de maker (= de auteur). Deze persoon heeft auteursrecht, wat inhoudt dat hij als enige kan beslissen over openbaar maken en verveelvoudigen van het werk, op welke voorwaarden dat gebeurt, in welke uitvoering, in welke afmetingen, op welke plaatsen, in welke aantallen, tegen welke prijs en wat er verder maar te bespreken valt. Zo heeft de wet de maker in een duidelijke positie gesteld. Hij kan bij het gebruik van zijn werk door anderen niet zonder meer gepasseerd worden.

Wanneer het werk is vervaardigd in het kader van een dienstverband, is de werkgever de maker, tenzij anders overeengekomen. Hiervan is sprake wanneer het vervaardigen van auteursrechtelijk beschermde werken tot de taakomschrijving van de arbeidsovereenkomst behoort, zoals in geval van een journalist of redacteur in dienst van een uitgever. Hiervan kan ook sprake zijn wanneer de feitelijke auteur daartoe in het kader van zijn dienstverband een opdracht heeft gekregen, bij voorbeeld als een docent is aangesteld om lesmateriaal te ontwikkelen.

Het auteursrecht kan de maker ook helpen voor het gebruik van het werk een vergoeding te verkrijgen. Mede daardoor vormt dit recht ook een belangrijke stimulans tot het beschikbaar stellen aan het publiek van de meest uiteenlopende geestesproducten. Het auteursrecht doet niet alleen recht aan auteurs en uitgevers, maar dient evenzeer op uitdrukkelijke wijze het algemeen belang.

Technische ontwikkelingen

Een wereld zonder auteursrecht is overigens heel goed denkbaar. Auteurs en ook uitvoerende kunstenaars hebben geen bijzondere juridische bescherming nodig als er geen reproductietechnieken bestonden zoals wij die nu kennen. In de tijd dat boeken nog stuk voor stuk met de hand moesten worden overgeschreven om nieuwe exemplaren te verkrijgen, was er aan zo'n soort bescherming geen behoefte. Componisten woonden zelf de uitvoeringen van hun werk bij. Aan een alleenrecht om openbaar te maken was geen behoefte, omdat het in feite al bestond. De grenzen werden gesteld door de beperkte gebruiksmogelijkheden.

Maar de technische middelen om werken vast te leggen en te verveelvoudigen, en dat op grote schaal, deden de behoefte aan bescherming ontstaan. We kunnen ook vaststellen dat het auteursrecht zoals dat nu in de meeste westerse landen geldt, stamt van na de industriële revolutie. Het werd in 1886 enigszins geharmoniseerd door een verdrag op mondiaal niveau - de zogenoemde Berner Conventie - dat het auteursrecht een belangrijk en noodzakelijk internationaal aspect heeft gegeven. De bij het verdrag aangesloten landen (in 2002 waren dat er 149) hebben zich verbonden om aan inwoners van de andere aangesloten landen dezelfde auteursrechtelijke bescherming te geven als aan de eigen onderdanen. Binnen de Europese Unie wordt het auteursrecht in toenemende mate geharmoniseerd door middel van richtlijnen.

Systeem van het auteursrecht

Hoe simpel is nu het systeem van het auteursrecht? De wet (Auteurswet 1912) bepaalt dat het vermenigvuldigen (verveelvoudigen) en evenzeer het publiceren (openbaar maken) van een werk waarop auteursrecht rust, alleen geoorloofd is na toestemming van de rechthebbende. Dat toestemmingsvereiste geldt voor ieder exemplaar en voor iedere publicatie, in papieren of in elektronische vorm. Ook de uitgever van onderwijsmateriaal moet er dus voor zorgen dat hij over toereikende toestemming van de auteurs beschikt en dat de daarvoor benodigde rechten aan hem zijn overgedragen of in licentie zijn gegeven. De uitgever kan het werk van de auteur zelf publiceren of hij kan, indien hij over die rechten beschikt, anderen toestemming verlenen dat geheel of gedeeltelijk zelf te doen. Toestemming van of namens de auteursrechthebbende, dat is de basis van het auteursrechtelijke systeem. In die context is het voor de auteurs en hun uitgevers mogelijk het beoogde resultaat ook zo goed mogelijk te realiseren en hun producten te beschermen. Zo biedt het auteursrecht ook een belangrijk draagvlak voor het beschikbaar komen van goed onderwijsmateriaal.

Uitzonderingen

Om onderwijs en wetenschap te bevorderen heeft de wetgever uitzonderingen in de wet opgenomen. In een aantal gevallen is het mogelijk zonder voorafgaande toestemming auteursrechtelijk beschermd werk te kopiëren of in een andere publicatie over te nemen. Dit betekent niet dat er geen vergoeding voor het gebruik verschuldigd is. Op een enkele uitzondering na is er direct of indirect altijd een vergoeding verschuldigd.

Tijdsduur

Een andere beperking is de beschermingstermijn: het auteursrecht wordt beschermd gedurende de levensduur van de auteur en 70 jaar daarna. Wanneer geen natuurlijk persoon als auteur bekend is gemaakt, vervalt het auteursrecht 70 jaar na de eerste publicatie.

Voordracht, op- of uitvoering, voorstelling

Wanneer een voordracht, op- of uitvoering of voorstelling van een werk wordt gegeven in het kader van het onderwijs of met een wetenschappelijk doel dan is dat volgens de Auteurswet geen openbaarmaking en is daarvoor dus geen toestemming vereist. Vereist is wel, dat het onderwijs wordt gegeven door een rechtspersoon zonder winstoogmerk, en dat de voordracht et cetera deel uitmaakt van het schoolwerkplan of leerplan. Deze beperking van het recht op openbaarmaking betreft derhalve uitsluitend

het gebruik van beschermd materiaal door het niet-commerciële onderwijs tijdens les- of college-uren. Algemeen mag worden aangenomen dat deze beperking restrictief is bedoeld en niet voor andere vormen van openbaarmaking geldt.

Onderwijs op afstand via het internet wordt wel beschouwd als een nieuwe vorm van openbaarmaking waarvoor toestemming van de auteursrechthebbenden is vereist.

Voor gebruik van auteursrechtelijk beschermde werken buiten de les- of college-uren is toestemming vereist en dient een vergoedingsregeling te worden getroffen. Zo dienen scholen bijvoorbeeld een regeling te treffen met de collectieve organisaties BUMA en SENA voor het muziekgebruik op schoolfeesten.

Wettelijke licenties ten behoeve van het onderwijs

Er zijn tal van situaties waarin de plicht toestemming te vragen door de wetgever als problematisch wordt gezien. Voor een aantal van die gevallen verleent de wet de benodigde toestemming (de zogenaamde 'wettelijke licenties'). De auteursrechthebbende is in deze gevallen zijn directe zeggenschap kwijt. De belangrijkste bepalingen van deze aard staan opgenomen in de Auteurswet onder het kopje: 'De beperkingen van het auteursrecht'. Deze uitzonderingen zijn voor een belangrijk deel gecreëerd met het oog op het onderwijs. Zo is ernaar gestreefd een goed evenwicht te bereiken tussen verschillende belangen: het algemeen belang aan de ene kant en het belang van auteur en uitgever aan de andere.

Enkele van deze wettelijke licenties betreffen:

- het citeren;
- het maken van enkele fotokopieën voor eigen gebruik;
- het overnemen in onderwijspublicaties;
- het uitlenen door een openbare instelling.

In deze categorie van beperkingen van het auteursrecht horen ook de bepalingen die beogen de auteur in persoon te beschermen en die bekend zijn als de persoonlijkheidsrechten, ook wel morele rechten genoemd.

Deze rechten betreffen de aanspraak op:

- correcte naamsvermelding;
- het recht tot verzet tegen onredelijke wijzigingen;
- het recht tot verzet tegen aantasting van de reputatie van de auteur als gevolg van misvorming of andere aantasting van het werk.

Details komen hierna ter sprake onder 'citeren'.

Citeren

Citeren is het letterlijk overnemen van wat een ander heeft gemaakt in een bespreking, aankondiging, polemieek of wetenschappelijke verhandeling. Citeren is altijd meer dan louter overnemen. Het is, als het correct gebeurt, wettelijk toegestaan zonder toestemming van degene die wordt geciteerd en zonder vergoedingsplicht.

Het citeren gebeurt correct als aan de volgende wettelijke voorwaarden is voldaan:

1. er moet om te beginnen sprake zijn van een bespreking, een aankondiging, een polemieek of een wetenschappelijke verhandeling;

2. het werk waaruit wordt geciteerd moet rechtmatig openbaar gemaakt zijn;
3. het citeren moet adequaat zijn, moet gebeuren op de manier die algemeen gebruikelijk is (als onderdeel van het eigen betoog en dus geen zelfstandige functie innemen), en aantal en omvang van de geciteerde gedeelten moeten gerechtvaardigd zijn door het doel van het citeren;
4. er moet een duidelijk verschil zijn in werkwijze en grootte tussen het origineel en het citaat bij het citeren van tekeningen, foto's of van afbeeldingen van beeldende kunst;
5. het persoonlijkheidsrecht van de geciteerde auteur moet worden gerespecteerd en dat komt neer op:
 - vermelding van de naam of aanduiding van de auteur;
 - volledige vermelding van de naam van het werk;
 - geen wijziging in het geciteerde deel (tenzij dit duidelijk wordt aangegeven);
 - nooit misvorming, verminking of andere aantasting die nadeel zou kunnen toebrengen aan de reputatie van de geciteerde auteur of van zijn werk;
 - duidelijke bronvermelding.

Als niet aan al deze voorwaarden is voldaan zonder goedvinden van de auteur, dan wordt inbreuk op auteursrecht gemaakt.

Kopie voor eigen gebruik

Het voor privé-gebruik fotokopiëren van kleine gedeelten van werken die nog in de handel zijn en van korte artikelen uit kranten en tijdschriften wordt toegestaan zonder vergoedingsplicht. Een kopie kan dus worden gemaakt voor eigen gebruik, voor eigen oefening, voor eigen studie, zonder toestemming van de rechthebbende.

Iedereen maakt wel eens voor zichzelf een opname van een radio- of televisie-uitzending, of van een cd en beperkt zich daarbij niet tot een klein gedeelte. Omdat effectieve controle daarop niet mogelijk is, ontvangen de rechthebbenden hiervoor een financiële compensatie. De consument betaalt hiervoor indirect een vergoeding via een heffing op onbespeelde beeld- en geluiddraggers, die wordt geïncasseerd bij de producenten van deze dragers.

Reprorecht

Wanneer er niet voor zuiver eigen gebruik een kopie wordt gemaakt, is altijd ten minste een vergoeding aan de auteursrechthebbende verschuldigd. Wanneer een groot gedeelte of zelfs het hele werk wordt gefotokopieerd, is in beginsel altijd toestemming van de auteursrechthebbenden vereist.

Voor het reprografisch kopiëren ('van papier naar papier') door openbare diensten, bedrijven en instellingen gelden nadere regelingen. Enerzijds mogen deze bedrijven en instellingen onder strikte voorwaarden voor intern gebruik wel kopieën aan anderen afgeven (bij voorbeeld aan eigen werknemers of leerlingen), anderzijds zijn zij ook verplicht tot de betaling van een billijke vergoeding. De enige die bevoegd is om deze vergoedingen te incasseren, is de Stichting Reprorecht die daartoe door de Minister van Justitie is aangewezen.

Deze reprorechtregeling is strikt beperkt tot reprografische kopieën. Voor digitale reproductie en publicatie, ook al is het voor intern gebruik, is toestemming van de rechthebbenden vereist. Een digitale kopie is immers in feite een identieke reproductie van het werk.

Voor het onderwijs geldt een reprorechtregeling voor het maken van ‘losse fotokopieën’ van auteursrechtelijk beschermde producten. Die kopieën moeten een noodzakelijke aanvulling vormen op de voorgeschreven of aanbevolen leerboeken. Bovendien mag niet meer dan een klein gedeelte van het werk gekopieerd worden, tenzij de uitgever heeft laten weten dat het boek niet meer verkrijgbaar is en ook niet in een nieuwe oplage of druk zal verschijnen en zelf geen exemplaren of kopieën ter beschikking stelt. Korte artikelen uit kranten en tijdschriften mogen geheel worden gefotokopieerd.

De vergoeding wordt door de Minister van Justitie vastgesteld en bedraagt sinds 2002 voor niet-wetenschappelijk onderwijs 1,1 eurocent per kopie (van 1974 tot en met 2001 was dat 2,5 gulden) en voor alle andere sectoren 4,5 eurocent per kopie (voorheen was dat 10 gulden). Stichting Reprorecht is met vertegenwoordigende organisaties op basis van steekproeven naar het kopieergedrag voor het onderwijs een afkoopsom overeengekomen, die op basis van het aantal leerlingen jaarlijks met de scholen wordt afgerekend. Stichting Reprorecht draagt zorg voor de verdeling van de vergoeding onder de rechthebbenden.

De reprorechtregeling voor losse kopieën geldt niet voor het overnemen van korte gedeelten uit werken of van korte gedeelten in zogenaamde readers, syllabi en soortgelijke onderwijspublicaties die speciaal ter toelichting op het onderwijs worden gemaakt. Hiervoor geldt een afzonderlijke regeling, die hierna wordt behandeld.

Readerregeling

Voor publicaties die zijn gemaakt om te worden gebruikt als toelichting bij het onderwijs staat de Auteurswet toe dat gebruik wordt gemaakt van korte gedeelten van auteursrechtelijk beschermd werk, mits een billijke vergoeding wordt betaald. Evenals in het geval van citeren heeft de samensteller van de onderwijspublicatie de plicht van bronvermelding en de persoonlijkheidsrechten moeten worden gerespecteerd.

Ook deze wettelijke licentie is beperkt tot korte gedeelten en korte werken: maximaal 2.500 woorden uit een literair boek, maximaal 10.000 woorden uit een niet-literair boek en maximaal 8000 woorden uit een nummer van een tijdschrift. Hierbij geldt de extra bovengrens dat deze korte gedeelten nooit meer dan een derde deel van het originele werk mogen omvatten. Voor grotere gedeelten is altijd voorafgaande toestemming van de auteursrechthebbenden vereist. Korte werken mogen binnen dezelfde grenzen geheel worden overgenomen. Van dezelfde auteur kunnen niet meer dan enkele korte werken of korte gedeelten van werken worden overgenomen.

De onderwijsinstelling kan volstaan met een opgave van alle overgenomen korte gedeelten en korte werken en het sturen van een bewijsexemplaar van de onderwijspublicatie naar de Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (PRO), die zorgdraagt voor controle, facturering en melding en betaling aan de

betreffende uitgevers van het overgenomen materiaal, die op hun beurt het auteursaandeel met hun auteurs afrekenen. De vergoeding wordt betaald per overgenomen pagina vermenigvuldigd met de oplage van de onderwijspublicatie. Voor informatie over werkwijze, tarieven en de standaardmeldingsformulieren of de gratis beschikbare meldingsdiskette kunt u rechtstreeks contact opnemen met Stichting PRO. De samensteller van de onderwijspublicatie met niet-korte gedeelten kan contact opnemen met de betreffende uitgever of met de Stichting PRO, die een bemiddelende rol kan spelen.

In 2002 zijn er collectieve regelingen getroffen met de universiteiten en hogescholen. Een regeling met de beroeps- en volwasseneneducatie is in voorbereiding. Met Stichting PRO kunnen op basis van een inventarisatie ook afkoopregelingen worden getroffen.

Leen- en verhuurrecht

Voor het zonder economisch voordeel uitlenen van werken door publiek toegankelijke instellingen is geen toestemming van de auteursrechthebbenden vereist, mits hiervoor een billijke vergoeding wordt betaald aan de Stichting Leenrecht. De Stichting Leenrecht heeft een vergoedingsregeling getroffen met de openbare bibliotheken. Wetenschappelijke bibliotheken en schoolbibliotheken zijn wettelijk vrijgesteld van deze vergoedingsplicht.

In geval van tijdelijk ter beschikking stellen van werken met een economisch voordeel (wanneer de opbrengst hoger is dan de huishoudelijke kosten die nodig zijn voor deze dienstverlening) is er sprake van verhuur. Voor verhuur geldt geen wettelijke licentie en is toestemming van de auteursrechthebbenden vereist. Zo heeft de Groep Educatieve Uitgeverijen (GEU) namens zijn ledenbedrijven een regeling getroffen met bedrijven en organisaties die tegen economisch voordeel schoolboekenfondsen exploiteren. Voor meer informatie hierover kunt u contact opnemen met de GEU.

Auteursrechtelijke toestemming

Voor alle andere verveelvoudigingen en vormen van openbaarmaking is toestemming vereist die uitsluitend door of namens de auteursrechthebbende kan worden verleend. U kunt daarvoor het beste rechtstreeks contact opnemen met de uitgever. Indien u op zoek bent naar de uitgever, kunt u contact opnemen met het Nederlands Uitgeversverbond of met Stichting PRO. Indien de uitgever u niet kan helpen en u (ook) met auteurs of hun organisaties een regeling moet treffen, kunt u contact opnemen met Stichting BURAF0 voor fotografen, Stichting Beeldrecht voor beeldende kunstenaars, Stichting Musi©opy voor bladmuziek en BUMA/STEMRA en SENA voor muziekgebruik. Heeft u te maken met een veelheid van verschillende rechten en rechthebbenden en heeft u hierbij hulp nodig, dan kunt u ook contact opnemen met CEDAR bv, de administratieve organisatie die voor de meeste rechtenorganisaties werkzaam is en die u beslist verder op weg kan helpen.

Het is duidelijk dat het auteursrecht evenzeer de geestelijke en materiële belangen van auteurs en uitgever dient als de belangen van het onderwijs. Door de huidige kopieerpraktijk komt de productie van leermiddelen in gevaar, omdat de noodzakelijke

investerings voor ontwikkeling en productie niet meer kunnen worden terugverwacht. Maar niet alleen dat. Het auteursrecht berust op een beginsel dat respect voor expressie van de geest tot uitdrukking brengt en het recht verdient het daarom al, kwetsbaar als het is, ontzien te worden.

Zonder de toestemming van degene die het auteursrecht uitoefent of zonder wettelijke licentie, vormt het kopiëren of anderszins veelevoudigen van een auteursrechtelijk beschermd werk een inbreuk op auteursrecht. Het is duidelijk dat, zeker als de goede wil ontbreekt, het moeilijk is inbreuken te voorkomen. De maatregelen die daarop kunnen volgen, zijn dan ook niet altijd zachtzinnig. Inbreuken kunnen leiden tot gerechtelijke procedures, inbeslagname, winstafdracht en schadevergoeding en zelfs strafrechtelijke vervolging.

Groep Educatieve Uitgeverijen

De Groep Educatieve Uitgeverijen (GEU) is een onderdeel van het Nederlands Uitgeversverbond, de overkoepelende uitgeversorganisatie waarin ook de andere boeken-, tijdschrift- en dagbladuitgevers zijn verenigd. Als belangenorganisatie voor de circa dertig aangesloten educatieve uitgeverijen vervult de GEU een platformfunctie. Zij voert overleg met de overheid, het onderwijsveld, wetenschappelijke instituten en onderwijsverzorgingsinstellingen. Daarnaast geeft de GEU informatie over het educatief uitgeven.

Het geven van informatie over auteursrecht en het behulpzaam zijn bij het regelen van auteursrechten is heel belangrijk. Zeker in het onderwijs, zo blijkt uit de praktijk, is meestal geen sprake van kwade wil, maar gebrek aan kennis over wat en hoe het auteursrecht geregeld moet worden. Met deze informatie beoogt de GEU u deze kennis te geven, zodat in de dagelijkse praktijk van het onderwijs het werk van auteurs en hun uitgevers correct en met respect wordt behandeld.

Inlichtingen

Voor meer informatie over de activiteiten van de GEU en haar leden, kunt u contact opnemen met het GEU-secretariaat. Voor meer informatie over het auteursrecht en de genoemde regelingen, kunt u contact opnemen met de afdeling Juridische Zaken van het Nederlands Uitgeversverbond.

Nederlands Uitgeversverbond/Groep Educatieve Uitgeverijen
Adres: postbus 12040, 1100 AA Amsterdam Zuidoost, telefoon NUV 020 4309150,
telefoon GEU 020 4309163

BUMA/STEMRA: www.bumastemra.nl

BURAFO: www.burafo.nl

CEDAR bv: www.cedar.nl

SENA: www.sena.nl

Stichting Beeldrecht: www.beeldrecht.nl

Stichting Leenrecht: www.cedar.nl/leenrecht

Stichting PRO: www.cedar.nl/pro

Stichting Reprorecht: www.cedar.nl/reprorecht

Stichting Musi©opy: www.cedar.nl/musicopy